

Forradalmak felől a nemzetközi világtörténetig

Hahner Péter: *A forradalmak világtörténete*. Budapest: Rubicon Intézet, 2026. 576 o.

https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2026.3.6

Állítólag az anarchista Emma Goldman (1869–1940) az önéletrajzában leírta, hogy egy New York-i partin megfeddte egy nálánál doktrínéőbb elvtárs, hogy miért táncol önfeledten. Erre kijelentette, nem hinné, hogy az anarchizmus, amely a szabadság mellett áll, megkövetelné az életöröm megtagadását.¹ A válasza így maradt fenn az utókor számára: „Ha nem táncolhatok rá, akkor ez nem az én forradalmam.” Ez is egyike azoknak a történeteknek, amelyek arra világítanak rá, hogy a forradalmak megélése és értékelése korántsem egységes, és a szereplőik számára teljesen személyes. Éppen ezért igencsak kockázatos kísérletre vállalkozik az a történész, aki a tudományos vizsgálat kategóriái közé akarja szorítani a forradalmak bemutatását, különösen a 20. század hosszú árnyékában, amikor is a forradalom fogalmának az érzelmi felhangja általában pozitív volt, és egyáltalán nem semleges.

Erre a monumentális vállalkozásra adta a fejét a szerző, és a szándék megvalósítása sikeresnek bizonyult: nemcsak a tárgyilagosan, kizárólag a forradalmak vagy az annak nevezett események jellegzetességeire koncentrálván, a kellő távolság megtartásával tudott számot adni egy eszme – sőt talán még inkább egy „címkézés” – történetéről, de voltaképpen azon keresztül a nagyjából 1640-től 1960-ig tartó nemzetközi történelem szintézisét is megalkotta. A kötet nemzetközi relevanciáját nem csupán a forradalmi háborúk ismertetése adja, hanem az is, hogy rámutat a forradalmi eszme és tevékenység példakövető jellegére. Az angol terjeszkedés a Brit-szigetek polgárháborúinak árnyékában indult el, ahogy a napóleoni expanzió is a francia forradalom ágyazott meg. Mindez nyilvánvalóan a nemzetközi politikátörténet lényegi kutatási területévé teszi a forradalmakat, ahogy az államok és a társadalmak belső biztonsága szempontjából elsőrangú eszmei és tevékenységi mintázatok terjedése is. Elég arra gondolni, hogy a kubai forradalom és az 1968-as nemzedéki lázadások is példaként terjedtek a hidegháború nemzetközi keretrendszerében.

A könyv csaknem negyvenoldalas bevezetése veti fel a központi problémát: mi is az a „forradalom”. A középkorban elsősorban csillagászati fordulatot jelentett a kifejezés, és csak a 17. században kezdték el politikai értelemben használni, de akkor talán még úgy tartották, hogy az égitestek

mozgásához hasonlóan a történelmi korok is ciklikus jellegűek, azaz nem örökké tartóak, hanem a ciklus végén újrakezdődnek. Ám az 1688-as angliai „dicsőséges forradalom”, majd később a minden azt követőnek mintát és önképet adó 1789-es francia forradalom után úgy tűnt, a történelem lineáris, és a forradalmak történetében mindig lesz „előtt” és „után” is. Nem véletlen, hogy már Oliver Cromwell protektorátusa, majd a francia és a bolsevik forradalom is új időkonceptió létrehozásával próbálkozott, hogy az előtt–után különbséget hangsúlyozza (15. o.).

Ugyanakkor felmerül a kérdés, hogy miben különbözik a lázadás, a felkelés, a forradalom vagy a polgárháború, miközben éppúgy jelentős politikai változásokat és átrendeződéseket hordoznak – akár hosszú távúakat is. Hahner számos meghatározást vizsgál meg, hogy eldöntse, melyek azok a jellegzetességek, amelyekről egy-egy eseményt forradalomnak lehet nevezni, míg másokat nem. A szerző a brit David Armitage meglátását tartja szem előtt, aki szerint a forradalom mindig hordoz magában elemeket a polgárháborúból – sőt, bizonyos értelemben éppen a sikeres polgárháborúkat címkézik át utólag „forradalomnak” (31–35. o.). A szerző azonban ennél is tovább megy, és más elemeket is belevon a definíciókísérletébe, miközben egyre inkább szűkíti, pontosítja a meghatározást. Azonban az erőszak-alkalmazásnak és az összetett, határozott céloknak a beemelése, illetve a definíciószűkítés újabb problémákat teremt. Ugyanis a forradalmi erőszak gyakorlata felveti a kérdést, hogy mekkora az adott folyamat támogatottsága, ha agresszióval kell az igazát alátámasztani – sokszor a saját táboron belül is –, illetve a forradalom előtti korszak, az *ancien régime* elleni erőszak mennyiben számít jogosnak. Az a dilemma is felmerül, hogy az összetett és világos célokat nem csak utólag látjuk-e bele az eseményekbe, hiszen ahogy 1968 diákfelkelőinek, úgy az 1789-es francia forradalomnak sem voltak kezdetben konkrét elképzelései, és a résztvevői csaknem annyi irányzatot képviseltek a politikai palettán, ahányan voltak. Hahner meg sem kíséri a lehetetlent, hogy mindenkor érvényes definíciót adjon a forradalomra (35. o.), inkább Friedrich Nietzsche idézve rámutat: csak azt lehet definiálni, aminek nincs története – márpedig a forradalmaknak nagyon is van.

Nem létezik tehát egy általános érvényű meghatározás – főleg abban az esetben, ha maga a fogalom nemcsak leíró, hanem normatív is –, de használhatót lehet találni. Ami a történettudományi kereteket illeti, munkadefinícióra van szükség, ami pedig a politikaelméletet, valószínűleg újra és újra fel kell tennünk magunknak ugyanazokat a kérdéseket: pontosan milyen viszonyban is állnak az adott fogalmak egymással, és hogyan látjuk azok mostani társadalmi működését. A mű külön erénye ezzel kapcsolatban, hogy hosszan elemzi Hannah Arendt egy, e recenzió

szerzője által korábban nem ismert, *Töprengések az erőszakról* (1966)² című esszéjét. Arendt többek között arra az ellentmondásra hívta fel a figyelmet, amely a hatalom és az erőszak között feszül: elvileg minél nagyobb a hatalom, annál több erőszakra van szüksége a politikának (24–31. o.).

A neves brit történész, A. J. P. Taylor egyszer azt mondta „Történelmet írni olyan, mint W. C. Fields zsonglőrködése: könnyűnek tűnik, amíg nem próbálsz utánacsinálni. Ez a zsonglőrködés szinte mindig annak az eldöntésével kezdődik, hogy a történetíró mennyire kövesse a kronológiai rendet, és mennyiben egy tematikus, illetve milyen arányban koncentráljon a téma fő kérdéseire és az egyes eseményekről önállóan értelmezhető narratíva alkotására. Egy olyan könyv esetében, amely a 17. századtól lezajlott forradalmak jelentette fordulópontok kiemelésével a globális történelmet mutatja be, e „mutatvány” nyilvánvalóan folyamatos és végtelenül nehéz feladat. Hiszen miképpen lehet az egyes, teljesen eltérő fordulatokat – például az amerikai függetlenségi háborút (1775–1783), a haiti felkelést (1791–1804), az 1848-as „népek tavaszát” vagy éppen az 1911-es kínai köztársasági mozgalmat (a Csing-dinasztia megdöntését) – úgy leírni, hogy az olvasó számára is legalább annyira világossá váljanak az akkor történtek, hogy azokkal kapcsolatban a forradalmiság fő kérdéseit meg lehessen válaszolni. Hiszen könnyen válhatna a gyorsan felvázolt, tökéletlen történelmi tablók egymásutánjává, és ugyanígy el is veszne a részletekben, s ezzel elhomályosítaná a kötet fő mondanivalóját. Azt, hogy ez a könyv elkerüli mindkét szélsőséget, a szerző eddigi munkássága teszi lehetővé, amely az egész újkori egyetemes történelmet felöleli – angol–amerikai és francia hangsúlyokkal –, és amelynek során már oly sokszor és számos különböző szempontból szintetizálta az ismertetett folyamatokat, hogy az e kötet megírásakor megkönnyítette számára azok fegyelmezett egymásra rétegezését.

A mű két nyilvánvaló fordulópontja az időben egymáshoz nagyon közeli amerikai függetlenségi háború és a francia forradalom. Hahner Péter már a korábbi írásaiban is szerette összehasonlítani a kettőt: számos alkalommal mutatott rá, hogy a két, nagy horderejű változás mi mindenben hasonlít, és mikben tér el. Habár a jelen kötet nem ismétli meg a korábban ismertetett elemeket, és az összehasonlításokra dedikált rész nincs is benne, a recenzióban mindenképpen ki kell rájuk térni. Az az új szempont került ugyanis bele a friss kiadványba, hogy a francia forradalomnak egy terhes örökséggel kellett szembenéznie: teljesen szakítani akart az abszolutista múlttal, de ahhoz túl gyengék voltak a francia jogállami, képviseleti hagyományok, így a felvilágosult államrendet a néptől függetlenül is meg kellett valósítania. Az 1791-es alkotmányt ezért nem bocsátották népszavazásra, míg az 1789-ben életbe lépett amerikai az

akkori tizenhárom államból legalább kilencnek el kellett fogadnia ahhoz, hogy érvényessé váljon. Nemcsak a jogállami és a képviseleti hagyományok, de azok tiszteletben tartása is jelentőséggel bírt a két forradalom kimenetele szempontjából. Amerikában ugyanis voltak olyan vezetők, akik általános tekintélynek örvendtek – részben éppen azért, mert fontosnak és követendőnek vélték ezeket az elveket –, míg Franciaországban nem lépett elő egy mindenki által megbecsült személy, aki elfogadta volna a saját korlátozását. A francia forradalmi erőszak és az azt igénylő lelkesedés áll szemben tehát az amerikai önkorlátozással és józansággal – ezért lehetett a két polgárháborús helyzet közül az amerikai valóban lezárni, a franciáét pedig nem (150–151., 198. o.). A szerző korábban gyakran használt összevetésével: George Washington két ciklus után maga hagyta ott az elnöki széket, pedig nem lett volna kötelező számára, Bonaparte Napóleon viszont a pozícióját változtatta meg – először első konzullá, majd egyenesen császárrá.

S hogy mitől válik a forradalom nemzetközi kérdéssé? Nemcsak attól, hogy a forradalmi átalakulást gyakran forradalmi háború követi, mint az Franciaországban történt, vagy hogy az Amerikai Egyesült Államok részint éppen a sikeres köztársasági berendezkedése eredményeként vált a féltke, majd az egész glóbusz domináns hatalmává, hanem azért is, mert a forradalmi eszmék és gyakorlatok mintakövetők és gyakran transznacionalisak is. Meglehetősen érdekesítő és gazdag ezért a könyvnek az a fejezete, amely a napóleoni háborúk utáni európai és dél-amerikai forrongások hátterét tárja fel, s sokatmondóan „A hivatásos reakciók és hivatásos forradalmárok kora” címet viseli (236–290. o.). Különösen érdekes ezt a részt a nemzetközi politikai diskurzus szemszögéből olvasni, hiszen nem másról szól, mint a bécsi rendszerről és a kihívói küzdelemről, amely a nemzetközi kapcsolatok diszciplínájának az egyik origója – ezúttal mégis inkább a forradalom és a belpolitika nézőpontjából.

Hasonlóan kiváló olvasmány a 20. századból az „A háborús összeomlás forradalmi” (415–451. o.) című fejezet, illetve az az alfejezet („A forradalom »exportjának« nehézségei”), amely Ernesto Che Guevarának a kubai sikere után más országokban folytatott tevékenységének a problémáiról és sikertelenségéről szól (518–524. o.). Idővel maga a nemzetköziség, de legalábbis az exportálhatóság válik a forradalom egyik legfontosabb tényezőjévé, mivel a célja a 18. századot követően a leggyakrabban valami féle emancipáció lett. A Hahner által idézett Adam Zamoyski brit történész megfogalmazása szerint a felvilágosodás írói megtagadták ugyan az „eredendő bűn” fogalmát, de azt észrevétlenül a civilizáció „képzeletbeli romlottságával” helyettesítették, amely állapotnak a megszüntetésére az ember hivatott – majd ez az idea lett a forradalmak egyik eszmei alapja

(237. o.), a barikád pedig a nemzetközi szimbóluma (255. o.). A forradalmi terror azonban sokszor „át tudta hidalni” a forradalom tiszta eszméje és a politikai valóság, illetve a társadalom korlátozott céljai és az emberi faj általános megváltása közötti szakadékokat. Viszont a 20. század erős, gyakran forradalomban fogant államhatalmai esetén ez a „kígyó is a saját farkába harapott”. A szerző erre Raymond Aron 1944-es kijelentését idézi: „Elvileg egy forradalmat felszabadításként értelmezünk. Csakhogy a 20. század forradalmai, ha nem a leigázás forradalmainak, akkor legalább[is] a hatalom forradalmainak tűnnek. Sokkal erősebb és szigorúbb hatalmat alapítanak meg a forradalom előttiéknél” (465. o.).

A forradalmak kronológiai és elméleti leltára után az olvasóban is megfogalmazódik a humántudományi diszciplínák oktatói számára ismert érzés: míg az első órán megpróbálják definiálni, hogy miről lesz szó, addig az utolsón rá kell világítaniuk, hogy talán a legnehezebb kérdés az, hogy mi is valójában a vizsgálat tárgya. A szemeszter elején elmondják például, hogy mi az a terrorizmus, a végén pedig bevallják, hogy a tanul-tak után is talán azt a legnehezebb megfogalmazni, hogy mi is az a terrorizmus. Egy másik példa, hogy már a kurzus elején meghatározhatják, hogy mi az a geopolitika, de lehet, hogy végig maga a definíció marad a legnehezebb kérdésük. Hahner Péter maga is levonja a tanulságait a „Következtetések” című fejezetben, de úgy, hogy azokkal inkább továbbgondolásra, egy új, forradalomközpontú szemlélet alkalmazására bátorít.

Természetesen ezt a könyvet is lehetne némi kritikával illetni, de úgy vélem, az inkább csak a zsonglőrködés technikai részleteire vonatkozhatna, és főleg a bíráló egyéni érdeklődéséből, hangsúlyából eredő hiányérzetét takarná. Így e recenzió szerzője az 1800-as évek elejének hivatásos forradalmárait felsoroló részben francia túlsúlyt érzett, és egy kicsit több itáliai példára számított; ugyanígy hiányolta a Komintern szerepének a bővebb bemutatását valamelyik 20. századi fejezetben. Talán az a kérdés is felmerülhet, hogy miért éppen 1968-cal záródik a kötet: egyrészt az akkori diáklázadások kétségtelenül forradalomként élnek a nyugati diskurzusban, de mégsem értek el közvetlenül jelentős politikai változást; másrészt miért marad ki belőle a közép- és kelet-európai 1989–1990-es demokratikus átmenet. A térségbeli rendszerváltások vizsgálatának az elhagyására számos ok kínálkozhatott: többek között az, hogy vannak, akik forradalomnak nevezik azokat, míg mások – köztük e recenzió írója – nem tartják annak, és talán ez a kérdés is egy legitim, jelenkori historiográfiai vita lehet.

Természetesen a történész mindig nagyon vékony mezsgyén jár a témák kiválasztásakor és a terjedelem megszabásakor, az elmélet és a narratíva arányainak a meghatározásakor, míg a recenzió műfajába valószínűleg

minden, a fentiekhez hasonló kritika belefér, és egyiket sem érdemes megfontolni. Hahner Péter könyve, *A forradalmak világtörténete* igazán nagy ívű történeti munka, amelynek a felépítése során a szerző nyilván minden kérdést kellően megfontolt. A mű annyira átfogó és kerek, hogy sok tekintetben olyan kiadványokra emlékeztet, amelyek egy-egy korszakról egyetlen szemponton keresztül szinte teljes látképet adnak. Közéjük tartozik Szerencsés Károly könyve, amely a magyar miniszterelnökök perein keresztül mutatta be az 1930–1940-es éveket,³ míg Tony Judt az európai társadalomtörténet keretén belül az egész 20. századot.⁴ E recenzió szerzője magánbeszélgetésekben gyakran hangoztatott *bonmot*-ja, hogy Hahner Péternek vannak olyan elejtett félmondatai, amelyekre mások egy egész karriert építenének. Ezúttal jó sok ilyen félmondat állt össze egy egész újkortörténetté.

Baranyi Tamás Péter

Jegyzetek

- 1 Emma Goldman: *Living My Life* (New York, NY: Alfred A. Knopf Inc., 1931), 5. fejezet. Elektronikusan elérhető: <https://theanarchistlibrary.org/library/emma-goldman-living-my-life>.
- 2 Arendt, Hannah: „On Violence”, *Library of Congress*, <https://www.loc.gov/resource/mss11056dig.070550/?st=gallery> (a letöltés ideje: 2026. szeptember 15.); Arendt, Hannah: „Reflections on Violence”, *Journal of International Affairs*, 23., no. 1. (1969): 1–35.
- 3 Szerencsés Károly: „Az ítélet: halál”: *Magyar miniszterelnökök a bíróság előtt* (Budapest: Kairosz Kiadó, 2002).
- 4 Judt, Tony: *A háborút után, I–II.: Európa története 1945 óta* (Budapest: Európa, 2007).